

Оксана Іванівна ШАЛАК,
докторант Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського
НАН України, кандидат філологічних наук (Київ)

СЕРГІЙ ВЕНГРЖЕНОВСЬКИЙ – МАЛОВІДОМИЙ ФОЛЬКЛОРИСТ ІЗ ПОДІЛЛЯ

Досліджено життя самотнього етнолога та фольклориста, нині малознаного соратника М. Лисенка та В. Антоновича, – Сергія Олександровича Венгрженовського (1844–1913). Зокрема, проаналізовано його діяльність у складі Подільського історико-археологічного товариства, співпрацю з М. Лисенком, редакцією часопису «Киевская старина». Увагу зосереджено на специфіці збирацької діяльності С. О. Венгрженовського й особливостях тогочасного відтворення українського фольклору засобами російської графіки.

Ключові слова: Венгрженовський Сергій Олександрович, Подільське історико-археологічне товариство, фольклор, етнологія, українсько-російські зв'язки.

The work reveals the life of an original ethnologist and folklore specialist, a little known nowadays fellow-soldier of M. Lysenko and V. Antonovych – Sergiy Oleksandrovych Vengrzhenovskiy (1844–1913). The issues analysed in particular are his activity in Podilske Historical and Archaeological Society, his cooperation with M. Lysenko and with the editorial staff of «Kiyevskaya starina» periodical. The attention is concentrated at the specifics of collective activity of Mr. Vengrzhenovskiy and at the peculiarities of the recreation of Ukrainian folklore through Russian graphics of that time.

Key words: Sergiy Oleksandrovych Vengrzhenovskiy, Podilske Historical and Archaeological Society, folklore, ethnology, Ukrainian and Russian connections.

Исследована жизнь самобытного этнолога и фольклориста, ныне малоизвестного соратника Н. Лысенко и В. Антоновича, – Сергея Александровича Венгрженовского (1844–1913). В частности, проанализирована его деятельность в составе Подольского историко-археологического общества, сотрудничество с Н. Лысенко, редакцией журнала «Киевская старина». Внимание сосредоточено на специфике собирательской деятельности С. А. Венгрженовского и особенностях тогдашнего воспроизведения украинского фольклора с помощью русской графики.

Ключевые слова: Венгрженовский Сергей Александрович, Подольское историко-археологическое общество, фольклор, этнология, украинско-российские связи.

Сергій Олександрович Венгрженовський (Венгржиновський) — один із маловідомих дослідників фольклору Поділля, чия рукописна збірка подільських пісень досі znana та заслужено шанована серед фахівців, народився в родині сільського священика 7 жовтня 1844 р. на Могилів-Подільщині (нині — територія Вінницької області) [14, с. 25; 3, с. 146]. За іншими відомостями це сталося 26 вересня 1850 р. (за старим стилем) у селі Нове Поріччя на Проскурівщині, чи в селі Могильна (нині — Гайсинського району Вінницької області) [15, с. 34; 13, арк. 1; 4, с. 154].

С. О. Венгрженовський закінчив Кам'янець-Подільське духовне училище та Кам'янець-Подільську духовну семінарію (1869), був вільним слухачем історико-філологічного факультету Одеського університету. Працював домашнім учителем, земським статистиком у Хотинському повіті та самому Хотині, у м. Кам'янці-Подільському, контролером на Могилянському заводі поблизу Гайсина на Поділлі [15, с. 34–35]. Із 1890 р., ставши членом Подільського історико-археологічного товариства, вивчав історію Поділля, звичаї, вірування, народну медицину, фольклор подільян¹. Досліджуючи подільську вишивку, ткацтво та писанку, зосередив свою увагу на особливостях регіональної традиції.

Про життя, діяльність, творчі зв'язки Сергія Венгрженовського відомо мало. Поза фольклористикою, зважаючи на лист до редактора «Киевской старины» О. Лашкевича (1842–1899) [2], він постає також перекладачем із польської та непересічним письменником, який черпав матеріал для своїх сюжетів із фольклору. Задля останнього, як зазначав сам Сергій Олександрович у листі від 26 грудня 1887 р., він: «просив Володимира Боніфатійовича Антоновича надати відомості про Дмитра Вишневецького-Байду» [12].

Серед найвідоміших праць С. О. Венгрженовського, де автор вдавався до аналізу фольклорних зразків, контексту їх виконання, — «Еще кое-что о Кармалюке», «Рабочие воли в Брацлавщине и их номенклатура», «Языческий обычай у Брацлавщине «гонимы шуляка» [5–8]. Докладний перелік і опис 13 праць дослідника подав Ю. Сіцінський у матеріалах до підготовки біографічного словника діячів України (1928 р.) [13]. Частина рукописної колекції С. О. Венгрженовського збереглася в архіві Миколи Лисенка («Пісні (з мелодіями і без мелодій). Записав Венгрженовський С. та від нього невідомий записувач», 58 арк. [10]). Дійшли до наших днів також (як довів відомий історик і теоретик музичної фольклористики А. Іваницький) пісні, записані на Хотинщині [9, 76], надіслані свого часу також Миколі Лисенку [11] та видані у «Збірнику українських пісень» (К., 1911, вип. 7). Очевидно, це незначна частка

¹ Що засвідчують документи архіву Подільської духовної консисторії.

збереженого зі спадщини «енергійного і невтомного діяча в складі членів Історико-археологічного товариства» [15, с. 34].

Одне з найвідоміших досліджень С. О. Венгрженовського, назване автором «етнографічним етюдом», — «Языческий обычай в Брацлавщине «гоньты шуляка», опубліковане 1895 р. у «Киевской старине». Воно вирізняється незвичайно ретельним (як для фольклориста-аматора) ставленням до окремих подробиць, варіантів обряду (один — записаний від Івана Лукіяновича Солодаря, мешканця с. Бохоник Вінницького повіту, інший — «зі слів п. Грека, мешканця Немирова»), до тлумачення та коментарів, а також — окремою розвідкою про паралелі мотивів та образів подільського ритуалу з образами античної міфології. Із розумінням справи С. О. Венгрженовський застеріг читача, що записи здійснено не під час обряду, а від окремих інформаторів — із їхніх спогадів². Венгрженовський, очевидно, розумів недосконалість такого запису й тому зробив застереження: «В тих місцях, де записані повідомлення, чоловіки не беруть участі в святі шуляка, хіба випадково чи в ролі «ритуального чоловіка», тому в цій справі вони менш компетентні, ніж баби, які й можуть доповнити і поправити наші повідомлення» [7, с. 294]. Дослідник вказав також на місце побутування ритуалу, водночас зазначаючи причину його зникнення: «Цьому обряду менше всього пощастило в нас, тому що він зберігся ледве тільки в декількох повітах Брацлавщини, а саме: у Вінницькому, Літинському, Гайсинському, а частково в Ямпільському і Брацлавському, та й то, здається, не в усіх селах, а спорадично, тільки в таких місцях, де немає церков або, в усякому разі, священників, тобто в приписних парафіях, де нікому було переслідувати його» [7, с. 282].

Сергій Венгрженовський ретельно описав усі подробиці виконання обряду: місце («вибір місця обумовлюється тінню і водою» [7, с. 284]); час («в перший день посту (Петрівки)» [7, с. 282]); учасників (одружені жінки); виготовлення ляльки шуляка («...баби тоді разом роблять із хусток шуляка, приставляючи йому дзьоб і ноги із прутиків, обгорнутих ганчірками. Шапка йому робиться із п'яти хусток, а на спину кладеться каптур (очіпок, чепець) у вигляді сідла. Готового шуляка садять на розіслану хустку, по кутах якої насипано купки зерен: просо, овес, жито, конопляне сім'я та ін.; поміж купок зерен посередині кожного краю хустини розтавлені: на 1-му хліб, на 2-му цибуля, на 3-му сир, на 4-му м'ясо» [7, с. 284]).

Подаючи «шулякові» пісні, фольклорист намагався щонайточніше відтворити лексику («льпнувъ» — гливнув, подивився; «спам-

² Скупа паспортизація, можливо, пов'язана ще й із тим, що інформатори — чоловіки, які часто до обряду не були причетні.

нятався» — оговтався; «обирка» — загорожа для худоби; «тутка» — тут), сталі звороти («зубы стявъ»), фонетику. Однак використання російської графіки (такими, очевидно, були вимоги «Киевской старины») утруднювало це завдання та спричиняло низку ускладнень під час прочитання. Так, російське «е» позначало як українське «е», так і «є»: «такее», «малее»; українське «і» було позначене двома графемами — «і» та «и»:

Зъ вечора въ недилю

Посію шальвію... [7, с. 287]

Хоч іноді видається сумнівним вживання «и» на позначення «і», оскільки вимова «ложкі», «куркі», «нянькі» нехарактерна для подільської говірки:

Шулякъ излякався,

Та въ курки спытався... [7, с. 285].

Або:

Треба ложки, треба мыскы,

Треба няньки до колыскы... [7, с. 286].

Фольклорист намагався відтворити варіанти у вимові: «ночовати» та «ночувати» [7, с. 286], «іому» й «ему» [7, с. 286–287]; твердість «р»: «рабеньки» (7, с. 288) — рябенькі; твердість в кінці дієслів третьої особи однини та множини за допомогою «ъ» (хоч і непослідовно): «стоитъ», «спиваютьъ», «несутьъ», «ходятьъ». Звісно, тут важко (оскільки відсутній рукопис статті та польовий запис) визначити, що належить до текстологічних засад Сергія Венгрженовського, а що — до едиційних вимог «Киевской старины». Крім того, фольклорист зазначив, що варіант ритуалу записав «Г. А. В.» [7, с. 283], ніде не розкриваючи прізвища записувача. Однак текст статті справляє враження активної участі автора в процесі записування. Недосконалість запису С. О. Венгрженовський попередньо обумовив: «...це повідомлення потребує доповнень і правок, тому що повідомлювач в багатьох місцях пропускає цілі пісні, в інших — не закінчує їх, зізнаючись, що він забув. Вірогідно, що в нього є і пропуски такі, про які він не підозрює...» [7, с. 294].

Пісні подано в контексті виконання, особлива увага — до поведінки виконавиць (зокрема, невербальної): «загнувши руки назад і похитуючись, співають» [7, с. 287], «танцюють «Метелиці» довкола хустки» [7, с. 286].

Подаючи інший варіант обряду із Немирівщини, записаний ним особисто «від п. Грека», фольклорист не тільки ретельно описав усі відмінності, порівняно із попереднім варіантом, а й звернув увагу на оргіастичність свята та назву його, зазначаючи, що і назвою, і суттю обряд відрізняється від свята «Русалій» і «Розгр», хоча подекуди й збігається з ними у часі. Кілька разів автор наголо-

сив, що Русалії святкують сусіди подолян — молдаване, свято має дещо спільне із Розграми (тиждень із другого дня Зелених свят до Петрівки, коли розгулюють полями померлі немовлята — «мнявки», «гrecухи»), проте звичай «ганяти шуляка» цілком відмінний від цих літніх свят.

У пошуках коренів обряду, С. О. Венгрженівський звернувся до грецької міфології, хоча деякі паралелі видалися натягнутими вже самому авторові («прошу вибачення у читача за те, що, можливо, я розпростер свої аналогії задалеко» [7, с. 323]. Однак, таке зіставлення фольклористу бачилося можливим, оскільки він покликався на теоретичні здобутки Миколи Сумцова та Олександра Веселовського: «Без сумніву, в звичаях нашого народу багато таких уламків язичницьких обрядів, які мають вражаючу подібність з язичницькими культами древнього світу, на що вказали вже п. п. Веселовський у колядках і Сумцов у весіллі...» [7, с. 313]

Отже, наприкінці автор дійшов висновку, що звичай «гони-ти шуляка» мав багато спільного із Пріапееми давніх греків із «великим домішком» Вакхового культу та із забарвленням, наданим «особливостями національного характеру».

Значно поглиблює розуміння текстологічних засад Сергія Венгрженівського як записувача його рукописна збірка «Пісні (з мелодіями і без мелодій). Записав Венгрженівський С. та від нього невідомий записувач» [10] із архіву Миколи Лисенка. Рукопис складається з окремих і різних (за розміром, непослідовною пагінацією пісень) незшитих аркушів, значно пізніше пронумерованих олівцем (58 арк.). Так, на першому аркуші пісня, записана чорним чорнилом під цифрою 158, зазначеною синім чорнилом, на другому — під цифрою 159, на шостому — 68, сьомому — 100. Ніякої послідовності не простежується. Пісні, переписані на перших аркушах [10, арк. 1–21], — це «вибілені» записи із чернетки [10, арк. 22–29], де містяться без певної відповідності польові записи пісень. Перший польовий запис пісні «Ой луже, луже...» [10, арк. 22] відповідає «вибіленому» на арк. 18. У вибілених варіантах фольклорист користувався українською графікою, позначаючи проте «йо» та «ьо» через російське «ё»: «лён», «ёго», а «ї» — через «ј» («за јм», «јдь», «јден») або «і» («кращоі»). У вибілених варіантах також фігурує літера «ѱ» (з «дашком»), якої у чорнових варіантах немає. Цим, як видається, записувач намагався удосконалити відтворення фонетичних особливостей задля точності.

Чернетка: «Мої чорні брови» [10, арк. 23]. «Вибілений» варіант: «Мої чорніј брови» [10, арк. 13] тощо.

У чистових зразках також відсутній «ѱ», інших істотних відмінностей між польовими і «вибіленими» варіантами не помітно.

Записувач намагався відтворити істотні фонетичні особливості: «хочещця», «морочищця» [10, арк. 3], «міні» (Д. відм. займенника «я», спочатку записав «мені», потім зробив виправлення) [10, арк. 19]; фіксував варіанти вимови: «порадю» та «поражу» [10, арк. 8], «Не вьспів хлопець, не вьспів малий...» [10, арк. 9]; позначав наближеність вимови: «Ой хвртуно, ой хвртуно...» (зверху над «хв» надписано «ф») [10, арк. 16]; відтворював в окремих випадках твердість «р» у подільській говірці: «Ой ходімо до цара» [10, арк. 20].

Прагнення точності засвідчував і наголос в окремих сумнівних випадках: «Гей, годі, годі, царю-государю» [10, арк. 8]; «А щастя не знайшла» [10, арк. 19].

Паспортизація у рукописі не вирізняється докладністю, проте Сергій Венгрженовський намагався, хоч і скорочено, зазначити місце запису. З його рукописів постають здебільшого містечка та села Балтського, Гайсинського, Проскурівського, Ямпільського повітів Подільської губернії: «Каменець-Подольській, м. Круті Балт. пов. Под. губ.», «с. Низький Ташлик Гайс. пов. Под. губ.», «м. Тернівка Гайс. пов. Под. губ.», «Кіев», «м. Хащовата Гайс. пов. Под. губ.», «с. Литанівка Гайс. пов. Под. губ.», «с. Карповці Проск. пов. Под. губ.», «с. Янов Гайс. пов. Под. губ.», «м. Бабчинці Ямпол. пов. Под. губ.», «с. Грушка Ямпол. уезд», «с. Дударі Кан. уезда». Цю частину рукопису складають здебільшого ліричні пісні, хоч є й кілька історичних: про Семена Палія та Мазепу [10, арк. 8], про Саву Чалого «Ой був в Січі старий козак...» [10, арк. 9], про Нечая «Изъ темного ліса...» [10, арк. 28–28 зв.].

Інша частина рукопису — це пісні з нотами: весільні, колядки, щедрівки, гаївки, купальські, колодійні, косарські. На арк. 30 вгорі зазначено: «Весільні пісні з Под. губ. од д. Серг. Олек. Венгрженовського (Тростянець)».

Щодо рукопису пісень, записаних Сергієм Венгрженовським на Хотинщині [11], А. Іваницький робив два припущення: що фольклорист знав нотну грамоту та сам нотував мелодії, але: «більш вірогідне припущення: С. О. Венгрженовський передав Миколі Лисенкові тексти і наспівав (або награв на фортепіано, що не виключено) мелодії по пам'яті, а Лисенко їх нотував» [9, с. 72]. А тому можна припустити, що й пісні з Поділля від С. О. Венгрженовського також нотував Микола Лисенко, до якого потрапили записи, однак це тільки гіпотеза. Можна також припустити, що нотував пісні сам С. О. Венгрженовський або один із його кореспондентів, оскільки з «Языческого обычая в Брацлавщине...» відомо, що фольклорист користувався записами Г. А. В., чийого імені назвати не зміг із якихось важливих міркувань.

Наступні аркуші рукопису [11, арк. 30–58] рясніють коментарями та поясненнями. Як видається, зроблені вони не рукою

С. О. Венгрженовського (про «невідомого записувача» вказано і на самому рукописі). Хоча, можливо, йдеться про «пізніший» почерк самого фольклориста. Про це можуть свідчити слова супровідного листа-коментаря, ймовірно, до Миколи Лисенка: «Я посылаю Вамъ несколько колядокъ и щедривокъ, къ этимъ семи мотивамъ я могъ бы послать еще съ десятокъ или даже два десятка текстовъ колядокъ и щедривокъ, особенно колядокъ къ мотиву № 5 съ припевомъ «Ой дай Боже», потому что они все поются по этому мотиву. Впрочемъ, если они Вамъ будутъ нужны, то Вы напишите мне, и я ихъ Вамъ вышлю. Въ прилагаемомъ при семь оттиске Вы найдете щедривку къ мотиву № 4 и колядку къ мотиву № 6.

Колядки и щедривки еще мне обещали собрать, когда они будутъ готовы, я Вамъ ихъ вышлю...» [11, арк. 38 зв.]. Останні слова викликають сумнів, що записи належать кореспондентові С. О. Венгрженовського, оскільки мало хто з кореспондентів користувався послугами інших збирачів.

На нотному папері, пронумерованому як аркуші 30–37, занотовано 36 весільних мелодій із окремими варіантами (до № 19, до № 24), за ними — аркуш із семи мелодіями колядок і щедрівок, на 38 аркуші — тексти до мотивів, записані в с. Летковичі Гайсинського повіту, на аркуші 40–41 — мелодії до пісень жартівливих і косарських, за ними — мелодії гаївок, де записувач особливу увагу приділив назвам, що, очевидно, давали самі виконавці («Горобчыкъ», «Дощечка», «Зельманъ», «Чыжыкъ», «Володаръ», «Кривого танця», «Заиньку за головоньку», «Ой якъ, якъ мыленького та пошукаты», «Самъ ходю, самъ», «Козло», «Довгои лозы», «Коло млына калына», «Кострубонька», «Ой ходить жукъ по жучыни», «Чы дыво, чы ны дыво?», «Ой гыла...», «А въ городечку царивна», «Гей, жоно, додому...», «Я жъ, я жъ, я жъ молодець», «На городи маковецъ», «Ой ништо жъ тамъ не бувавъ»), поміж ними кілька аркушів із мелодіями ліричних, купальської (№ 5) та обжинкової [11, арк. 46] пісні, на шматочку нотного паперу — із коментарем: «поют ее, когда идутъ съ венками до пана после окончания жнивъ»).

Виокремлюється ще одна частина рукопису, на якій олівцем зазначено: «Записано в Тростянці Подольськ[ої] губ., Куне Гайс[инського]. пов., Севериновки Брацлав[ського] уезд., Русовой Ямпольсь[кого] [уезд.], Летковичи». За цією назвою — описи гаївок-танків зі схематичними малюнками та розлогими коментарями. Так, про гаївку «Володар» записувач твердить: «Въ этой гаивке девушки образуютъ кругъ, среди которого стають две девушки и стоя, поють гаивку» [11, арк. 48]. Гаївку-танок «Горобчику» відтворює так: «Гаивку въ Севериновке Брацлавского уезда ведутъ, какъ гаивку «Довга лоза», т.е. девушки, взявшись за руки, вытягиваются

въ рядъ, образуя линию, при чемъ две первые девушки становятся подъ прямымъ угломъ къ линии, не разнимая рукъ и поднявъ ихъ вверхъ, образуя такимъ образомъ арку, подъ которой проходитъ целый рядъ девушекъ, начиная съ самой задней, когда все девушки пройдутъ подъ аркой, тогда вторая девушка первой пары поворачивается на одномъ месте такъ, чтобы и самой пройти черзъ эту арку, конечно, не отнимая своей правой руки отъ руки первой девушки и левой отъ третьей, которая связываетъ ее съ целой линией, такимъ манеромъ она остается предъпоследней въ линии, а первая — последней. Когда девушки опять вытянутся въ линию, то две последние девушки предыдущей линии образуютъ своими руками арку, подъ которой проходитъ вновь образовавшаяся линия съ первыхъ прежней линии. Это повторяется до безконечности...» [11, арк. 48]. Далі записувач зробив малюнок-схему самого танка й описав інші танки: «Дощечка», «Кривого танця», «Жук», «Довгої лози», «Щиглику-горобчику», «Гаю-гаечку...», «Сам хожу», «Кострубонько», «Козло», «Жельман», «На городи маковець...» За цим описом фольклорист подав тексти гаївок [11, арк. 50–54 зв.] та інших пісень, подекуди визначаючи жанр: «колодійная», «косарская», «громадильницькая», «шуляковая», «вероятно, колодійная». Записи супроводжує докладний коментар: «Гаївки играють только въ первые два дня Пасхи исключительно одни девушки, въ редкихъ случаяхъ принимаютъ участие въ играхъ молодья бабы, но, кажется, только тогда, когда еще среди девушекъ у нихъ есть много подругъ. Гаївочные хороводы водять исключительно вокругъ церкви на церковномъ погосте, въ другихъ местахъ играть гаївки считается неприличнымъ; и тамъ, где батюшка не позволяетъ игръ на церковномъ погосте, гаївокъ совсемъ не играютъ. Въ нижеследующемъ списке я представляю маленькое описание гаївочныхъ хороводовъ» [11, 54 зв.] Саме за цими словами мав би бути опис танків, який міститься значно раніше на арк. 48–49, що засвідчує первісно інше розміщення аркушів, та пізнішу їх пагінацію: тобто за мелодіями гаївок мали б бути тексти записів, а вже за ними описи гаївок, що відтворювало певну послідовність у роботі записувача.

Є коментарі й до інших пісень. Так, до купальської «На Купайла на Ивана...» фольклорист зробив примітку: «Эта песня имеетъ другой варіантъ, его начало записано подъ мотивомъ того же номера, но мне его нигде не удалось записать» [11, 55 зв.]. Пісню «Бодай же той коваленко...», зафіксовану серед гаївок і купальських, записувач коментував: «Эта песня поется на крестинахъ, причемъ бабы кулаками стучать въ «коминь» [11, арк. 55]. Щодо колодійних пісень зазначено: «Колодійныхъ песенъ мне удалось записать толь-

ко пять, но мне обещали записать ихъ еще больше. Выборъ ихъ очень трудень, потому что оне отличаются порнографическимъ характеромъ, и большинство ихъ для печати непригодно. Все пять колодийныхъ песенъ записаны въ селе Севериновке Брацлавского уезда» [11, 58 зв.], що засвідчувало ставлення не тільки записувача до зразків із фривольним змістом, а й загалом — тодішньої науки. Ще 1935 р. В. Адріанова-Перетц щодо російських «нехороших загадок» еротичного змісту зауважувала: «Донедавна збирачі фольклорного матеріалу з власних чи цензурних міркувань пропускали у виданнях багато-чого, що торкається цієї галузі» [1, с. 499].

Записи цієї частини рукопису значно багатші на докладно паспортизовані варіанти пісень, більше уваги звернено на виконавця, хоч ці відомості й скупі: «Купальная». Въ Тростян[це] Подольск. [губ.] отъ девицы Палашки» [11, арк. 55 зв.]; «Записано отъ Насти Каплуныхы изъ с. Луки Шаргородской Могилев. уезда» [11, арк. 56]; «Отъ Насти Каплуныхы» [11, арк. 56]; «Текстъ этой гаивки записанъ в м. Куне Гайсинского уез. отъ Оксаны Прис[яжнюкъ]» [11, арк. 50]; «Къ мотиву № 12 записан[о] въ Русава Ямполь[ского] уезда» [11, арк. 51], «Записано въ с. Севериновке» [11, арк. 54]; «Записано в Проскур. уез., всего текста у меня нетъ» [11, арк. 54 зв.]. Серед інших обрядових є одна із «шулякових» пісень, записана від Насті Каплунихи в Луці Шаргородській Могилівського повіту.

Скрізь, у цій частині рукопису, починаючи із арк. 30, записувач використовував (як і в статті «Языческий обычай в Брацлавщине «гоныты шуляка») російську графіку, застосовуючи ті самі графеми на позначення звуків («На городи маковець, // По три гроши молодець // На городи стрилка, по сто злотыхъ дивка» [11, арк. 54 зв.]). Однак характерно, що цієї «шулякової» пісні немає серед опублікованих, оскільки вона записана в Могилівському повіті, а не у Вінницькому чи Брацлавському, звідки подано варіанти обряду в опублікованій статті, — тобто, Сергій Венгрженівський розумів неможливість зведення зразків із різних місцевостей — задля повноти чи досконалості запису.

Ще одна стаття С. О. Венгрженівського «Еще кое-что о Кармалюке», опублікована в «Киевской старине» (1886, Кн. 7), — це переказ російською мовою народних оповідань про Кармалюка. Автор віднайшов чотирьох оповідачів-свідків історичних подій, пов'язаних із Кармалюком, декотрі — самі зустрічались із героєм подільських легенд та переказів. Усі четверо — священики з різних подільських сіл. Окремі оповідання починаються словами: «Еду я...», що засвідчує реальність подій та участі в них оповідача. Фольклорист засвідчив пильну увагу до оповідачів і, хоч імен двох із них не назвав (певно, на їхнє прохання: фігурує криптонім

А. В., за яким, можливо, ховається той самий записувач, про якого згадано в статті «Языческий обычай...» — Г. А. В.), проте про одного — свого родича, благочинного Летичівського повіту зазначив: «Розумний, спостережливий, із чудовою пам'яттю, добрий оповідач, він оповідав мені багато цікавого із життя Поділля тридцятих і сорокових років» [5, с. 553]. А щодо о. Створжинського — іншого очевидця подій, пов'язаних із Кармалюком, фольклорист зазначив: «Завжди після такої розповіді Створжинський додавав: — Не дотримав свого слова Кармелюк, не відвідав мене...» [5, с. 556], наголошуючи, що оповідача слухав багаторазово — і, можливо, робив повторні записи від нього. Однак за відсутності рукописів, із певністю цього твердити не можна. Прикметно, що, попри російську мову оповідань, окремі фрази — діалоги між героями, передано мовою ураїнською із використанням російської графіки, що загалом характерно для едиційної практики «Киевской старины»: «Стий, попе, куды ѓдешъ...», «Добре, що маєшъ що ѓсты» [5, с. 556].

Інший невеликий допис Сергія Венгженовського в «Киевскую старину» — «Из моей записной книжки» (1892, Кн. 12), у якому автор подав чотири фольклорні записи із Поділля, перед тим зазначивши, що два роки тому почав фіксувати в своєму записнику «все, що мені вдалося почути цікавого із народного життя і місцевої історії, туди потрапляють перекази про заснування і назви села, вказівки на урочища і місця, де закопані скарби із озаками, за якими можна відшукати їх, місцеві перекази і легенди, колядки и щедрівки, прислів'я і приказки з історією їх походження, пісні та ін., зазвичай найбільше матеріалу дають священники, економі, винокури, мельники...» [8, с. 468]. Записи частково паспортизовані, два із них — від Івана Письменного «в містечку Куні Гайсинського пов.», один (переказ «Основание и название города Ольгополя») — від «гайсинського протоієрея». «Політичну сатиру» «Не ворчы ты старый, // Папо римській святый...» загалом не паспортизовано, хоч і редакція «Киевской старины» і висловила з цього приводу жаль. Цікаво, один із записів від того самого оповідача подано російською мовою, інший — українською із використанням російської графіки та численними діалектизмами й намаганням фонетично точно їх відтворити («хлопчиско», «паробкомъ»). Однак, за відсутності рукопису — самого записника, важко стверджувати: чи це ознаки текстологічних засад збирача, чи едиційний недогляд часопису. Однак, характерні для рукописної колекції С. О. Венгженовського наголоси «Киевская старина» передала послідовно: «Бувъ у идного чоловіка сынъ единакъ, та винъ его такъ пеастьвъ, такъ пеастьвъ, що винъ ставъ ледащо...», «схваты его за верхъ и прыгныа додолу» [8, с. 470].

Окремо слід сказати про етнологічні розвідки Сергія Венгрженовського, де фольклорний матеріал дослідник використовував як ілюстративний. Тут він дотримувався переважно двох способів у вираженні тексту: переказування (легенд, переказів, апокрифів) російською мовою та цитування (прислів'я, приказки, загадки, пісні) із використанням російської графіки (помітна непослідовність у використанні графем «ы» та «и» на позначення українського «и»). Так, у статті із певними зародками етнолінгвістичного аналізу «Рабочие воны в Брацлавщине и их номенклатура», опублікованій у «Киевской старине» (1898, Т. LXI), де С. О. Венгрженовський вдався до класифікації кличок волів за різними ознаками, він навів апокрифічну легенду про походження вола: «...незабаром після гріхопадіння прародичів Бог вигнав із раю всіх звірів і віддав їх у розпорядження Адама. Адам взяв тільки волів і почав орати землю. І з тих пір людина не перестає розлучатися з волом, найстараннішим і найвірнішим помічником його в способах добування насущного хліба...» [6, с. 36]. Описуючи вола, його силу, неповороткість і незграбність дослідник звертався до загадок і прислів'їв, подаючи їх російською графікою: «спрытныи, якъ виль до кареты», «працое, якъ чорный виль», «безъ вола хата гола», «старый виль борозны не попусе», «сылованымъ воломъ не наробышся», «робы сокырою — сокыру заробышь, робы воломъ — вола заробышь», «штыры тыки, два патыки, сёме помахайло», «заревивъ виль за сто мьль, за сто гиръ (громъ)», «бигунчыкы бижать, ревунчыкы ревутъ, сухе дерево несуть» [6, с. 36–37]. Щодо останньої загадки С. О. Венгрженовський зазначив, що вона — «Ушицкого уезда», однак здебільшого фольклорний матеріал подано у статті непаспортизованим, що відтворювало загалом тогочасну панівну едиційну тенденцію.

Непаспортизованими залишилися і чумацькі пісні, уривки яких автор цитував задля переконливості думки про те, що: «добре дібрана пара волів завше більше цінується, ніж погано дібрана». Російська графіка при цьому не завжди точно відтворювала українську фонетику:

Задумалы чумаки въ дорогу.
Поробылы соби возы нови,
Поробылы ярма кленови,
Поробылы занозы дубови,
Покупылы воны половыи,
Покупывши тай попарувалы [6, с. 43].

Отже, як засвідчують опубліковані дослідження та рукописне зібрання пісень С. О. Венгрженовського, збирач належав до тих фольклористів-аматорів другої половини ХІХ ст., чие зацікавлення

народною творчістю подолян не обмежувалося вузькими межами описовості. Його методика фіксації фольклору за допомогою російської графіки полягала у фонетичному відтворенні почутого, прагненні до наголошування слів, частковій паспортизації записів. Особливу увагу збирач приділяв варіантам і народним назвам зразків, вдавався до тлумачення незрозумілих слів і виразів, а також коментував записаний фольклорний матеріал. Відтак, його записи, зокрема, оприлюднені на сторінках «Киевской старины», прислужилися як українським, так і російським науковцям і становлять значний науковий інтерес і до нині.

1. *Адрианова-Перетц, В.* Символика сновидений Фрейда в свете русских загадок [Текст] / В. Адрианова-Перетц // Академия наук СССР академику Н. Я. Марру XLV. – М. ; Л. : АН СССР, 1935. – [4], 787, [2] с. : ил., 7 л. ил.
2. Александр Степанович Лашкевич (Некролог) [Текст] // Киев. старина. – 1889. – Т. 27. – С. 485–494.
3. *Баженов, Л. В.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. [Текст] / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
4. *Батирєва, І. М.* Традиційна культура Поділля у дослідженнях другої половини XIX – початку XX ст. [Текст] : дис. ... канд. іст. наук / І. М. Батирєва. – К., 2005. – 249 с. – На правах рукопису.
5. *Венгрженовский, С.* Еще кое-что о Кармалюке [Текст] / С. Венгрженовский // Киев. старина. – 1886. – № 7. – С. 553–559.
6. *Венгрженовский, С.* Рабочие волю в Брацлавщине и их номенклатура [Текст] / С. Венгрженовский // Там же. – 1898. – Т. 61 (июль-август). – С. 36–49.
7. *Венгрженовский, С.* Языческий обычай в Брацлавщине «гонити шуляка» [Текст] / С. Венгрженовский // Там же. – 1895. – Т. 50 (август-сентябрь). – С. 282–323.
8. *Венгрженовский, С.* Из моей записной книжки [Текст] / С. Венгрженовский // Там же. – 1892. – Т. 39 (декабрь). – С. 468–472.
9. *Іваницький, А. І.* Історична Хотинщина. Музично-етнографічне дослідження [Текст] : зб. фольклору / А. І. Іваницький. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 576 с., ноти, фото.
10. НАФ РФ ІМФЕ. – Ф. 24–5 / 76.
11. НАФ РФ ІМФЕ. – Ф. 24–5 / 69.
12. ІР НБУВ. – Ф. 3. – Од. зб. 9900.
13. ІР НБУВ. – Ф. 10. – Од. зб. 6377.
14. Матеріали до біографій етнологів і народознавців України [Текст] / уклад. С. М. Ляшко, С. П. Залозна. – К. ; Запоріжжя : Дике поле, 2001. – 174 с.
15. *Яворовский, Н.* Сергей Александрович Венгрженовский (Некролог) [Текст] / Н. Яворовский // Православная Подолия. – 1914. – № 2. – С. 34–38.

Шалак О. І. Сергій Венгрженовський – маловідомий фольклорист із Поділля.

Ключові слова: Венгрженовський Сергій Олександрович, Подільське історико-археологічне товариство, фольклор, етнологія, українсько-російські зв'язки.

На основі архівних джерел досліджено життєвий і творчий шлях Сергія Олександровича Венгрженовського (Венгржиновського) (1844–1913) – одного з маловідомих дослідників фольклору Поділля, члена Подільського історико-археологічного товариства, котрий плідно вивчав історію, звичаї, вірування, народну медицину та фольклор подолян. Відзначено, що він одним із перших звернув увагу на особливості регіональної традиції, вдався до контексту виконання фольклорних зразків, розкрито методику збирацької практики С. Венгрженовського як записувача фольклору.

Shalak O. I. Serhiy Vengrzhenovskiy - little-known folklorist from Podillya.

Key words: Vengrzhenovskiy Serhiy Oleksandrovych, Podil historical-archeological society, folklore, ethnology, Ukrainian-Russian ties.

Based on the archival documents, researched life and career of Serhiy Oleksandrovych Vengrzhenovskiy (Vengrzhinovskiy) (1844-1913) – one of a little-known researcher of folklore of Podillya, member of Podil historical-archeological society, who studied history, customs, faith, non-traditional medicine and folklore of Podil habitants. Highlighted that he was of the first researchers who paid attention to the regional peculiarities of traditions, studied context of folklore presentation, method of information gathering of S. Vengrzhenovskiy as a folklore collector is presented.

Шалак О. И. Сергей Венгрженовский – малоизвестный фольклорист из Подолья.

Ключевые слова: Венгрженовский Сергей Александрович, Подольское историко-археологическое общество, фольклор, этнология, украинско-росийские связи.

На основе архивных источников исследованы жизненный и творческий путь Сергея Александровича Венгрженовского (Венгржиновского) (1844–1913) – одного из малоизвестных исследователей фольклора Подолья, члена Подольского историко-археологического общества, который плодотворно изучал историю, обычаи, верования, народную медицину и фольклор подолян. Отмечено, что он одним из первых обратил внимание на особенности региональной традиции, прибегал к контексту исполнения фольклорных образцов, раскрыто методику собирательской практики С. Венгрженовского, в частности, особенности записи фольклора.